

М. Л. Дружинець,
*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра українського мови*

ОТРАЖЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ УКРАИНСКОГО НАРОДНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ В ПАМЯТНИКАХ СТАРОУКРАИНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена орфоэпическим особенностям украинского языка, зафиксированным в письменных памятниках старобуковинского литературного языка. Письменные источники фиксируют те изменения, которые происходили в речи людей и которые составляют теперь орфоэпические нормы. Исторические корни норм произношения прослеживаются на основании научных и собственных (Климентий Зиновьев «Стихи. Притчи посполитые») исследований.

Ключевые слова: особенности произношения, письменные памятники, старобуковинский литературный язык, научные исследования

M. L. Druzhynets,
*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Ukrainian Language Department*

THE REFLECTION OF THE PECULIARITIES OF UKRAINIAN NATIONAL SPEECH IN THE CHARTERS OF THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The article is devoted to the verbal peculiarities of the Ukrainian language, recorded in the written charters of the old Ukrainian literary language. Written sources record the changes which occur in people's speech and which is a standard now. The historical roots of the speaking norms are traced on the basis of scientific and personal researches (Klimenty Zinoviev's "Poems, Polish–Lithuanian Commonwealth Proverbs").

Key words: verbal peculiarities, charters, the old Ukrainian literary language, scientific researches.

УДК 811.161.2:81'373.611

Р. О. Коца,
*канд. філол. наук,
Інститут української мови НАН України,
молодший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики*

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНЕ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проведено семантичний та структурний аналіз власне складних прикметників, виявлених у пам'ятках XI – XIII ст. З'ясована семантика таких похідних, описані основні структурні моделі, визначено походження, шляхи запозичення та адаптації в давньоукраїнській мові.

Ключові слова: композити-прикметники, власне (чисте) складання, семантика, словотвірний тип, давньоукраїнська мова.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Власне складними називаються слова, утворені шляхом складання двох основ за допомогою з'єднувального голосного чи (рідше) без нього. При цьому одна з них (перший компонент) виступає у вигляді чистої основи, а друга (другий компонент) – у вигляді самостійної основи. Н. Х. Нізаметдінова виділяє три основні риси власне складних церковнослов'янських слів: 1) співвіднесеність останнього компонента з самостійним словом, існуючим у мові певного конкретного періоду; 2) лексична і синтаксична сполучуваність цього слова (другого компонента) з першим компонентом; 3) наявність тільки сполучного словотвірного значення [7, с. 11-12]. Особливістю складних прикметників давньоукраїнської мови було те, що перша основа, як правило, втрачала своє первісне значення, позбувалася самостійності, перетворюючись на своєрідний префіксод-модифікатор.

Дослідження історичного словотвору будь-якої частини мови, і прикметника у тому числі, є не тільки **актуальним**, але й важливим завданням сучасної лінгвістики. Адже більш глибокий семантико-структурний аналіз композитів дозволить простежити процес їхнього походження, шляхи запозичення, дасть можливість встановити ряд давньоукраїнських словотвірних моделей складних слів, активність яких була значною мірою стимульована калькуванням давньогрецьких складних слів, відкритє шлях до пізнання морально-духовних та матеріальних особливостей життя давніх русичів.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. В українському мовознавстві складні прикметники сучасної української мови були об'єктом дослідження цілої низки наукових праць і розвідок. Однак питання походження ад'єктивних композитів, особливості їхнього функціонування на різних етапах розвитку української мови залишилося поза увагою дослідників.

Чимало у цьому напрямку зробили російські вчені, зокрема Н. Х. Нізаметдінова [7], Т. І. Вендіна [1], Л. В. Вялікіна [2], С. О. Нікіфорова [8] та ін. Однак об'єктом їхніх досліджень, як правило, стають перекладні пам'ятки XI – XIII ст. і церковнослов'янська мова відповідно.

Мета і завдання. Мета статті – семантичний та структурний аналіз складних прикметників давньоукраїнської мови, утворених за допомогою чистого основоскладання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, композити створюються за наявними у мові зразками, або моделями, а самі моделі виробляються на основі синтаксичних конструкцій різних типів. Джерелом деривації складного слова може бути конкретна синтаксична конструкція (чи ряд синтаксичних конструкцій), можливість згортання яких в складне слово зумовлена існуванням певної моделі складних слів, котра, за словами Н. Х. Нізаметдінової, є узагальненою, типізованою формулою вираження екстралінгвістичних відношень, представлених у цій конструкції [7, с. 20].

Однак не всі складні прикметники відповідають певним синтаксичним конструкціям. Деякі виникають у мові одразу за аналогією, а їх утворення пов'язано з поступовою асиміляцією грецьких кальок на давньоукраїнському ґрунті. Найчастіше таке явище спостерігаємо серед складних прикметників з першими основами *благо-*, *добро-*, *зло-*, *веле-*, *велико-*, *мало-*, *много-*, *всье-*. Старослов'янський компонент таких композитів поступово асимілюється, втрачає своє первісне значення і починає сприйматися як своєрідний префікс, котрий вказує на ступінь вияву ознаки. Розглянемо їх детальніше.

Бог у свідомості русичів асоціювався з абсолютним добром. М. О. Лоський зауважує, що «Бог відкривається у релігійному досвіді не тільки як абсолютна повнота буття, але ще і як вища абсолютна цінність, як само Добро у всіх смислах цього слова» [6, с. 50]. Відповідне уявлення про Бога реалізується в пам'ятках за допомогою лексем *добро* – ‘все позитивне, хороше, корисне, приємне’ та *благо* – ‘добро’. Обидва поняття (*благо* і *добро*) орієнтовані на найвищі, божественні цінності. Різниця між ними полягає у тому, що *добро* властиве людині, тоді як *благо* – Богу. Стилiстичне протиставлення цих понять відображається у закріпленні лексеми *благий* за вираженням духовного, небесного, божественного, а лексеми *добрий* – за вираженням земного, матеріального, людського прояву життя. *Добро*, за визначенням К. Р. Добрушиної, – це найвища оцінка стану душі, це найкращий початковий імпульс людського діяння. *Благо* – це найвища кінцева оцінка пройденого шляху, до досягнення якого призводить тільки Божий промисел [3, с. 39]. З'являються й оцінювальні лексеми, серед яких і композити з першими компонентами *добро-*, *благо-*, котрі містять у своїй семантиці позитивні конотації. Словотвірне значення таких похідних можна описати перифразою ‘дуже + відповідний прикметник’. Наприклад: *благооумный* (СДРЯ I, 211) означає ‘дуже розумний, мудрий’, *благовеликь* (169) ‘великий’, *благоприсетнь* (195) ‘дуже приємний’, *благодостоинь* (182) ‘достойний’, *благоизкоуснь* (187) ‘прославлений, оточений повагою’, *благокрѣпкъ* (188) ‘сильний’, *благолѣнь* (188) ‘благопристойний’, *благомоудрь* (189) ‘дуже мудрий’, *благопокорливь* (193) ‘покірний, слухняний’, *благопокорнь* (193) ‘покірний’, *благокрасьный* (187) ‘гарний’, *благоразсоудень* (196) ‘розсудливий’, *благоразоумный* (196) ‘розумний’, *благосвѣстьный* (207) ‘сумлінний, добросовісний’, *добролѣньный* (СДРЯ III, 8) ‘дуже гарний’, *добропокорливь* / *добропокорнь* (11) ‘слухняний’, *доброприсетнь* (11), *доброразоумивь* / *доброразоумный* (12), *доброумнь* (16), *доброчъстивь* (17) тощо.

благо- і *добро-* у складі таких композитів втрачають своє первісне значення і вже не мають прямого посилання на релігійну картину світу. Мова йде про те, що *благо* – це щось найвище, найцінніше у межах певної ідеології, яке в релігійній картині світу прирівнюється Богу. Тому такі похідні характеризують не самого Бога, а людину, чії дії та вчинки відповідають замислам Божим. Наприклад: *и сила блговелика* (ГБ XIV, 171 а), *быти во всѣ(х) свои(х) блгоискусну* (170 г), *и толико сѧ стьжю блгокрасныѧ тоѧ вашеѧ ризы* (87 г), *блгоразу(м)ныи кня(з) Юрги* (1229 / 1377 ЛЛ, 156), *моудро пришелъ еси въ блготишноѧ пристанище* (XIII / 1554 КПП, 2 г), *блгооумныи кнзь Ерполкъ* (1136 / 1425 ЛЛ, 111 зв.), *приелъ еси княже Андрѣю мужьству тѣзоимените братама блгооумныма* (1175 / 1425 ЛЛ, 206 зв.), *цѣловати добролѣньныхъ твоихъ сѣдинъ* (XII-XIII Ск. БГ, 280).

Зрідка складні прикметники на *благо-* могли підсилювати значення негативної ознаки: *благогорькъ* (СДРЯ I, 176) ‘неприємний’, *благодързыи* (183) ‘відвертий’. Основною їхньою функцією було підсилення вияву позитивної ознаки. Для вираження негативної семантики починають використовуватися прикметники з першим компонентом *зъло-*: *зълострастьнь* (СДРЯ III, 423) ‘нестерпний, болісний’, *зълочъстивь* (425) ‘нечестивий’. Адже все, що суперечить добру, є злом. Є. М. Трубецький пише: «зло є не що інше, як активне заперечення добра» [9, с. 311]. Бог і Диявол у свідомості русичів завжди протиставлені. Зло як уособлення Сатани завжди супроводжується негативною оцінкою.

Більша частина використання композитів на *зъло-* припадає на контексти, в яких так чи інакше простежується диявольська природа зла. Однак приносити зло може не тільки диявол чи нечиста сила, дуже часто це людина, яка чинить зло через спокусу

дияволом. Людина може не тільки сама здійснювати ганебні, погані вчинки, а й схилити до них інших. Це ріднить її з дияволом, свідчить про злу природу людини. Таким чином, композити на **зльо-** відображають все недобре, погане, лихе: *отъ кого зьлострастноу съмърть присе* (XII-XIII Ск. БГ, 16 а-б), *въ здохытру дѣю не внидетъ премудро(с)* (1263 / 1377 ЛЛ, 168), *здохытрыхъ помышления* (XII К. Тур. Пр., 300).

Першим компонентом складних прикметників давньоукраїнської мови часто виступає **веле-** / **вель-**: *ω(t) велелѣннысе славы* (XIII / 1554 КПП, 135-136), *велегласнѣиши трубы глаголь* (440). Досить часто, зокрема у словнику І. І. Срезневського, фіксуються паралельні варіанти таких похідних: *велегласьныи* / *вельгласьныи* (Срезн. І., 233/239), *веледушьныи* / *вельдушъныи* (Срезн. І., 233/239), *велелѣныи* / *вельлѣныи* (Срезн. І., 233/240) та ін.

псл. *vele- пов'язане з *velь(-jь) 'великий', 'дуже' [4 І, с. 345]. Звідси і значення дериватів: перший компонент **веле-** служив для підкреслення збільшеної ознаки, вираженої другим компонентом складного прикметника. Наприклад: *велегласьныи* (СДРЯ І, 378) 'сильно голосний, гучний', *велелѣныи* (379) 'дуже гарний', *велемудрыи* (379), *велеоумьныи* (380) 'дуже розумний, мудрий', *велеславьныи* (380) 'прославлений', *велемудрыи* (Срезн. І., 233). У цьому випадку **веле-** виконує роль прислівника, котрий у композитному утворенні поєднується з прикметником.

На збільшений вияв ознаки, названої другим компонентом, вказували також складні прикметники з першим компонентом **всье-**. Як правило, вони підсилювали значення позитивної ознаки: *всьеблагыи* / *всьеблаженныи* (СДРЯ ІІ, 271) 'сповнений блага', *всьебогатыи* (Срезн. І., 467) 'сповнений багатства', *всьевѣрныи* (СДРЯ ІІ, 271) 'широ віруючий', *всьеодоушевьныи* (272) 'чистосердечний', *всьеодобродѣтельныи* (272) 'сповнений добротності', *всьеименитыи* (СДРЯ ІІ, 274; Срезн. І., 468), *всьеєкрасьныи* (Срезн. І., 469) 'сповнений краси', *всьеєлюбовьныи* (СДРЯ ІІ, 274) 'якого особливо поважають', *всьеємогущии* (СДРЯ ІІ, 275) / *всьеємогыи* (Срезн. І., 469) 'який має надзвичайну силу', *всьеємилостивыи* (СДРЯ ІІ, 275) 'сповнений милості', *всьеєправдѣныи* (Срезн. І., 470) 'сповнений праведності', *всьеєсильныи* (СДРЯ ІІ, 278) 'могутній, сповнений сили', *всьеєславьныи* (Срезн. І., 470) 'сповнений слави', *всьеєсърдѣчныи* (СДРЯ ІІ, 279) 'сердечний', *всьеєчьстьныи* (280) 'гідний найвищої поваги, шани', *всьеєсватыи* (Срезн. І., 470). Частина **всье-** могла також підсилювати значення негативної ознаки, наприклад: *всьеєзьлыи* (СДРЯ ІІ, 273; Срезн. І., 468) 'сповнений усілякого зла', *всьеєкьзньныи* (СДРЯ ІІ, 274) / *всьеєкозньныи* (Срезн. І., 468) 'витончений в підступах', *всьеєльстьныи* (СДРЯ ІІ, 274) 'сповнений брехні', *всьеєлоукавыи* (СДРЯ ІІ, 274) / *всьеєлукавыи* (Срезн. І., 469) 'надзвичайно підступний'.

Композити цієї групи увійшли в давньоукраїнську мову спочатку як старослов'янськи – грецькі кальки з першою частиною *πav*. Їхнє словотвірне значення виводилося зі сполучення займенника *все* з і певним іменником: 'сповнений того, що названо другим іменниковим компонентом'. Але дуже скоро цей тип творення складних прикметників став надзвичайно поширеним. Якщо звернути увагу на приклади, то можна помітити, що майже всі прикметники на **всье-** цієї групи мають відповідники без цієї частини, котрі вживаються як самостійні слова. Тобто, частина **всье-** починає приєднуватися до власне прикметників, причому прикметник міг містити у своєму складі будь-які суфікси, які брали участь у процесі словотворення на попередніх стадіях. Цей факт дав можливість С. О. Нікіфоровій говорити про наявність у такому випадку власне префіксального способу творення [8]. Однак, беручи до уваги, що частина **всье-** є самостійним словом, вважаємо, що такі слова належать до власне складних слів.

Що стосується стилістичних особливостей, то такі деривати виконували роль означення. Причому прикметники позитивної конотації служили для прославлення Бога, вираження похвали особам, яких особливо сильно шанували. Наприклад: *много бо зла створишиа ти ѡканнии Половци Рускои земли. того ради всемл(с)твыи Бѣ хота погубити* (1223 / 1377 ЛЛ, 153), *и похваливше всимл(с)тваго Бѣ приемиши ѿ Бѣ на поганыѧ побѣдоу* (1193 / 1425 ЛЛ, 234 зв.), *и похвали всемл(с)тваго Бѣ* (1174 / 1425 ЛЛ, 204 зв.), *всемилоствое ѡко бѣ* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 185 б), *жертва ѡ(т) него приношаше(с) ѡ всѣхъ и за всѧ всемогуцемоу боу* (XIII / 1554 КПП, 201 б), *Господи Божє силный и всемогый* (6784 / XVI ГВЛ, 738), *Ты же страсотерпѣче. молиса ко всемогуцемоу Бѣ. ѡ племени своемъ* (1175 / 1425 ЛЛ, 207), *всесилнаго и мл(с)рдааго г(с)а* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 168), *ѡже цѣлова всеч(с)тнаго х(с)а* (1152 / 1425 ЛЛ, 166 зв.), *ты всемоцень єси. оубожа и бѣтѧ. оумерцвѧѧ и ѡживлѧѧ* (1169 / 1377 ЛЛ, 120), *прѣдалъ градъ сѣтѣи всеславнѣи* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 192 а), *кнѧзь Анѣдрѣи ѿ млади версты Х(с)а возлюби. и всепреч(с)тую єго мѣрѣ* (1175 / 1377 ЛЛ, 124). А прикметники негативного значення вживалися, як правило, з іменниками *дѣволь*, *бѣсѣ*: *всекозненыи же дѣволь не хота любви межю братьею* (1146 / 1425 ЛЛ, 119 зв.), *вселукавыи бѣсе* (XIII / 1554 КПП, 188 в), *вселукавыи дѣволь не хотаи добра всакому хр(с)тѧну и любви межю бра(т)ею* (1170 / 1425 ЛЛ, 193).

Складні прикметники давньоукраїнської мови вказували також на ступінь вияву ознаки. До них належать композити з першими компонентами *много-*, *велико-*, *высоко-* і *мало-*.

Старослов'янськи з першим компонентом *много-* досить послідовно відображали грецькі смислові моделі у відношенні до початкового полуб: *многообразнь* – πολυτρόπων ‘який має багато образів’. Початкове слов'янське *много-* вибиралося перекладачем відповідно до семантики слова ‘много’ – псл. *тъпогъ ‘багато, численно’ [10 20, с. 229-231]. Однак уже в ранніх давньоукраїнських текстах спостерігається розпад семантики початкового *много-* і формування нових семантичних відношень на власне слов'янському ґрунті. Поряд зі складними прикметниками, де початкове *много-* вказувало на чисельність вияву якогось явища, з'являються композити, які у своїй структурі реалізують суперлативну семантику: ‘ознака, названа другим компонентом, виявляється інтенсивно’: *такого... многогрѣшнаго* *положилъ єси сдѣ* (XIII / 1554 КПП, 106 б-в), *написа же єму сѧє книги худъ(ш) и недостоинныи. и много(о)грѣшныи. и чересъ силу безаконьныи* (1269 ЗЙ, 65-69 р.), *многокознъныи врагъ* (XIII / 1554 КПП, 8а, 8б-в), *ѿ сѣти многолукаваго дѣвола* (1174 / 1425 ЛЛ, 203 зв.), *Господи божє мои многомилстивыи* (XII-XIII Ск. БГ, 286), *многомилостивоє тѣло свѧтаго и блаженааго Христова* (286), *многостр(с)тныи и печалны азъ* (1117 / 1377 ПМ, 83), *в многостр(с)тнюю ризоу ѡболкъса* (1147 / 1425 ЛЛ, 129 зв.), *и оукраси ю дивно многоразличныи иконами* (1161 / 1425 ЛЛ, 183), *налѣзе бисеръ многоцѣнныхъ* (955 / 1377 ПВЛ, 18), *гдѣ радѣ польчьныи. гдѣ кони и оружѧѧ многоцѣннаѧ* (1185 / 1425 ЛЛ, 224 зв.), *и воня подобна араматы многоцѣнныхъ* (6797 / XVI ГВЛ, 777), *и створи цѣрквь сию в память собѣ. и оукраси ю иконами мноцѣнными... и оудививъ ю сосуды златыи и многоцѣнными* (повѣша) (1175 / 1425 ЛЛ, 205 зв.), *жемычюгомъ оукраси ю многоцѣннымъ* (206), *ѡ добрыхъ жена(х) ре(ч) драгыи єсть каменѧ многоцѣнна* (980 / 1377 ПВЛ, 25 зв.).

У цьому випадку препозитивний компонент *много-* дорівнює за значенням прислівнику *дуже*, а модель творення таких композитів виглядає так: «прислівник + прикметник»: *многогрѣшныи* (СДРЯ V, 61) ‘дуже грішний’, *многокѣзнъныи* (63)

‘підступний’, *многолоукавыи* (63) ‘підступний, брехливий’, *многомилостивыи* (64) ‘милосердний’, *многоматежьныи* (64) ‘буремний, неспокійний’, *многуюмьныи* (71) ‘дуже розумний’, *многоразличьныи* (68) ‘різноманітний’, *многострастьныи* (70) ‘який витерпів багато страждань’, *многоценныи* (72) ‘надзвичайно цінний’.

Поняття краси у свідомості середньовічної людини, на думку Т. І. Вендіної, було сповнене вищим, духовним змістом, а не тільки естетичним [1, с. 68]. Краса, перш за все, – поняття моральне, пов’язане з категоріями добра і блага. Тому гарна людина – це людина добра, наділена високими морально-етичними якостями. У такій функції часто виступали складні прикметники з першими основами *велико-* та *высоко-*, котрі вказували на високу міру вияву ознаки. Композити на *велико-* здебільшого оцінювали властивості характеру людини, її поведінки: *великодостоинныи* (СДРЯ I, 382) ‘достойний найвищою мірою’, *великомогущии* (383) ‘могутній’, *великочьстьнь* (384) ‘дуже достойний’, *великогласьныи* (382) ‘голосний’.

Складні прикметники з першою основою *высоко-* служили для підкреслення однієї якої-небудь ознаки якісного плану, при цьому актуалізували значення якості людського характеру. На думку Н. Ф. Клименко, вони не просто вказували на гарну чи погану якість, а підкреслювали ще вищий ступінь їх вияву [5, с. 36]: *высокомоудрьныи* (СДРЯ II, 251) ‘зарозумілий’, *высокоюмьныи* (252) ‘зарозумілий’.

За походження це були церковнослов’янізми, кальки з грецької, однак вони органічно вписалися у давньоукраїнську мову і літературу, надаючи текстам певної урочистості та пишності: *іоѡну. великодостоинному въ градѣ глѣамѣмъ* (1296 СДРЯ I, 382), *мужь нѣкто ѡ(т) блѣгородьныхъ и великомогоущихъ. ѡ(т) рима пришьдѣ* (ЖФСт. XII, 75 зв.), *мѣти же добылає. юже законъ въспитѣ. великоч(с)тну и любьзну на стр(с)ти сдѣла* (ГБ XIV, 137 в).

На високий ступінь вияву ознаки вказував і композит *крѣлькорозумьнь* (СДРЯ XIV, 322) ‘дуже розумний’.

Зменшений ступінь вияву ознаки, а саме малу її міру, передавала основа *мало-*. Такі композити мали здебільшого негативну конотацію, вказували на щось незначне, мізерне: *маловещьнь* (СДРЯ IV, 494) ‘дріб’язковий’, *маловѣрныи* (494) ‘який сумнівається у вірі’, *малодоушьныи* (495) ‘слабовольний’, *малолѣльныи* (496) ‘незначний’, *малословесьнь* (497) ‘котрий чіпляється до дрібниць’. Наприклад: *сего ради да не будетъ в васъ никто же всепагубно дерзъ. ласкордѣствує на сластолюбие. грѣхлюбивъ. всестрастенъ. срамодоушенъ. скверненъ. тативъ. любо ли маловещень* (ФСт. XIV, 100 а), *ты же боишися знаменьє немощи дѣла вещьє. секо тѣщива мѣти и маловѣрна* (ГБ XIV, 32 а), *възрите на птица нб(с)ныє... и ѡць намъ нб(с)ныи кормить є. не паче ли вамъ маловѣрнии* (ФСт. XIV, 54 б), *яко малодушна блюдящая о преданіи града* (6743 / XVI ГВЛ, 668), *оучити ненаказаныє. оувѣитати малодѣшныє. слоужити больнымъ. ноги сватыхъ оумывати* (Ізб. 1076, 104), *єсть бо малодѣшнымъ великое же избыти муки. а блѣгодѣшны(м) же и получитьи взда(н)є* (ГБ XIV, 30 а), *блѣготвори(т) [бог] си блѣгодѣєньє ... дає(т) сладиѣ. не же еже инии вземлю(т). точью не малословесень обличиса. еже мало просити. и дающаго не достоино* (37 в). Деколи значення композита змінювалося залежно від суфікса, який брав участь у їх творенні. Наприклад, *малодоушьныи* (СДРЯ IV, 495) ‘слабовольний’ і *малодоушевьнь* (495) ‘зневірений’.

Оскільки Трійця являлась своєрідним ідеалом світобудови, була символом чогось найвищого, найправильнішого, то *три* як її символ отримує здатність передавати найвищий ступінь вияву ознаки. Зокрема, *трисвятыи* (Срезн. III, 998) – це не просто ‘святий’, а ‘пресвятий’, *триєдинныи* (995) ‘який становить триєдність’, *трѣклятыи* –

‘проклятий’ (з відтінком підсилення), адже найстрашніше – бути тричі проклятим, **треблаженъ** ‘преблаженний’. Наприклад: *и сътворимъ скиниѣа триѣдинѣ* (1056-1057 ОЄ, 284 б), *иже трѣстмь гла(с)мь ѿ сѣрафимъ въспѣваемъ* (к. XII-п. XIII Сл. В., 1), *ты вѣдыко прими оустъ насъ грѣшныхъ трѣстоую пѣ(с̄)* (1 зв.), *треблажени не видѣвшиє вѣровашиє* (1106-1108 / 1495 ХД, 114), *оканьный ч(с)тныи отче трѣблѣжныи пастуше* (1117 / 1377 ПМ, 84 зв.), *трѣклятыи Святотѣлкъ* (XII-XIII Сл. БГ, 284), *трѣклятыи прииде съ множествѣмъ печенѣгъ* (296), *блаженъ и треблаженъ сподобивыйся положенъ быти* (XIII / 1554 КПП, 422). **трѣ-** як формант найвищого ступеня прикметників застосовувався і в старослов’янській мові *треблаженъ*, *трѣвѣличьствънъ*, і в сучасній російській мові *трѣсвятой*, *трѣсветлый* [4 V, с. 637].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Власне складні прикметники у давньоукраїнській мові виконували такі семантичні функції:

- 1) підсилювали значення позитивної ознаки (*благо-*, *добро-*, *всье-*, *веле-*);
- 2) підсилювали значення негативної ознаки (*благо-*, *зъло-*, *всье-*);
- 3) вказували на ступінь вияву ознаки (*велико-*, *высоко-*, *много-*, *мало-*, *три-* / *тре-*).

У ролі першого компонента таких похідних могли виступати основи іменних частин мови (іменник, займенник, числівник), котрі на давньоукраїнському мовному ґрунті асимілювалися, втрачали своє первісне значення і перетворювалися на своєрідні префіксоїди-модифікатори. Такі похідні творилися за зразком уже встановленої і закріпленої в давньоукраїнській мові старослов’янської схеми, водночас розширюючи словотвірну базу, а, отже, структурні можливості.

Література

1. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т.И. Вендина. – М. : Индрик, 2002. – 336 с. – ISBN 5-85759-182-1.
2. Вялкина Л. В. Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI – XIV вв. // Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. – М., 1974. – С. 156-195.
3. Добрушина Е. Р. Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? / Е.Р. Добрушина // Вестник ПСТГУ. III: Филология. – 2009. – Вып. 1 (15). – С. 25-40.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1982-2012. – Т. 1-5.
5. Клименко Н. Ф. Взаємозв’язки кількісних прикметників з оцінними // Вибрані праці / Н. Ф. Клименко ; редкол.: П. Ю. Гриценко [та ін.] ; упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. – К. : Бураго Д., 2014. – С. 22-43.
6. Лосский Н. О. Условия абсолютного добра: основы этики / Н.О. Лосский ; [авт.введ. А. И. Титаренко]. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
7. Низаметдинова Н. Х. Словообразование сложных слов в русском языке XI – XVII вв.: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – М., 2004.
8. Никифорова С. А. Формирование понятийной сферы ‘божественное’ в русском языке: композиты с начальными *все* и *много* в древнерусской гимнографии [Електронний ресурс] / С. А. Никифорова. – Режим доступу: <http://d.120-bal.ru/literatura/10220/index.html?page=11>. – Назва з екрану.
9. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни / Е.Н. Трубецкой // Смысл жизни в русской философии. – СПб., 1995. – С. 259-341.

10. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд. – Выпуск 20 (*morzatzьjъ – *mьrsknŏti) / под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1994. – ISBN 5-02-011145-7.

References

1. Vendina, T. I. (2002), *Medieval man in the mirror of the Old Slavonic language* [Srednevekovyy chelovek v zerkale staroslavnyanskogo yazyka], Moskva, 336 p.
2. Vyalkina, L. V. (1974), *The word-formative structure of compound words in the Old Russian language of the XI – XIV centuries* [Slovoobrazovatel'naya struktura slozhnykh slov v drevnerusskom yazyke XI – XIV vv.], Voprosy slovoobrazovaniya i leksikologii drevnerusskogo yazyka, Moskva, pp. 156 – 195.
3. Dobrushina, E. R. (2009), *Absoluteness of good and the relativity of good or vice versa?* [Absolyutnost' dobra i otnositel'nost' blaga ili naoborot?], Vestnik PSTGU. III: Filologiya, No 1, pp. 25 – 40.
4. *Etymological dictionary of Ukrainian language* [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t.] (1982 – 2012).
5. Klymenko, N. F. (2014), *The relationship of quantitative and evaluative adjectives* [Vzaiemozv'язky kilkisnykh prykmetnykiv z otsinnymy], Vybrani pratsi. Kyiv, pp. 22 – 43.
6. Losskiy, N. O. (1991), *The conditions of absolute good: the basis of ethics* [Usloviya absolyutnogo dobra: osnovy etiki], Moskva, 368 p.
7. Nizametdinova, N. Kh. (2004), *Word-formation of compound words in Russian of the XI – XVII centuries* [Slovoobrazovanie slozhnykh slov v russkom yazyke XI – XVII vv.], Moskva.
8. Nikiforova, S. A. *Formation of the conceptual sphere 'divine' in the Russian language: composites with the first component vse and много in the Old Russian hymnography* [Formirovanie ponyatiynoy sfery 'bozhestvennoe' v russkom yazyke: kompozity s nachal'nymi vse i mnogo v drevnerusskoy gimnografii].
9. Trubetskoy, E.N. (1995), *Meaning of life* [Smysl zhizni], Smysl zhizni v russkoy filosofii. Sankt-Peterburg, pp. 259 – 341.
10. *Etymological dictionary of Slavic languages: The Old Slavonic lexical fund* [Etimologicheskyy slovar' slavyanskikh yazykov: Praslavyanskiy leksicheskiy fond]. (1994), Moskva, No 20.

Умовні скорочення назв джерел

ГБ XIV – Григорий Богослов. Собрание творений : в 2 т. / [пер. Моск. дух. акад.]. – Мн. : Харвест – М. : АСТ, 2000. – Т. 1. Слова. – 832 стр. – (Серия «Классическая философская мысль»). – ISBN 985-433-938-6.

ГВЛ – Галицько-Волинський літопис : Дослідження. Текст. Коментар / ред. М. Ф. Котляр ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 2002. – 400 с. : іл. – Бібліогр.: с. 363–369.

ЖФСт – Житиє и жизнь прѣдбѣнаго вѣца нашего. и исповѣдника Ѳеодора гоумена студийскаго // Выголексинский сборник / изд. подгот. В. Ф. Дубровина, Р. В. Бактурина, В. С. Голышенко ; под ред. С. И. Коткова. – Москва : Наука, 1977. – С. 134–407.

ЗЙ 1269 – Запис Йова близько 1269 року: Поучения Ефрема сирина 1492 г. // Соболевский А. И. Труды по истории русского языка. Т 1 : Очерки из истории русского языка. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский; предисл. и коммент.

В. Б. Крысько. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – репр. воспроизв. изд.: Киев, 1884. – С. 50–59.

Изб. 1076 – Изборник 1076 года : Тексты и исследования / Институт русского языка АН СССР ; изд. подгот. В. С. Голышенко и др. ; под ред. С. И. Коткова. – М. : Наука, 1965. – 1091 с. : ил.

Лл. Сл. – Розов Н.Н. Синодальный список сочинений Иллариона – русского писателя XI в. / Н. Н. Розов // *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seš. 2. – S. 141–175.

КПП – Киево-Печерский патерик / [подг. текста, перевод и комм. Л. А. Дмитриева] // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева ; оформл. худ. В. Вагина. – М. : Худ. литература, 1980. – С. 313–626.

К.Тур. Пр. – Кирила мниха притча о челоувѣчьстѣи души и о телеси // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева ; оформл. худ. В. Вагина. – М. : Худ. литература, 1980. – С. 290–309.

Лл – Ипатьевская лѣтопись. // Полное собрание русских лѣтописей / Императ. Археогр. Коммисия. – Т. 2 : Ипатьевская лѣтопись. – 2-е изд. – СПб. : Типографія М. А. Александрова, 1908. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.

ЛЛ – Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : изд-во АН СССР, 1926–1928. – VIII с. – 579 стлб.

ОС – Остромирово Евангелие 1056–1057 [Текст] : [сопроводительный материал] / вст. ст. Н. Н. Розова, П. Нечаева, Н. Н. Лисового. – Факс. изд. – Л. : Аврора ; М. : Изд-во Московского Патриархата, 1988. – 16 л. : ил. – Библиогр.: с. 15–16. – ISBN 5-7300-0142-8.

ПВЛ – Повѣсть времяньныхъ лѣтъ // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 1–29.

ПМ – «Поученье» В. Мономаха // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 240–256.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; [гл. ред. Р.И. Аванесов]. – М.: Русский язык, 1988–2012.

Ск. БГ – Княжеское житие. Сказание о Борисе и Глебе // Древняя русская литература : хрестоматия / сост. Н. И. Прокофьев. – М. : Наука, 1980. – С. 37–44.

Сл. В. – Служебник Варлаама Хутинського кінця XII – початку XIII ст. – Рукопис зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 604. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.stsl.ru/manuscripts/f-317/66>.

Срезн. – Срезневский И. И. Матеріалы для словаря древне-руссаго языка по письменнымъ памятникамъ: у 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб, 1893–1912.

ФСт. – Огласительные поучения Феодора Студита. XIV. ГБЛ, МДА, ф. 172 (I), № 52, 230 л: 1 в – 230 б.

ХД – «Хождение» игумена Даниила // Памятники литературы Древней Руси : XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева ; оформл. худ. В. Вагина. – М. : Худ. литература, 1980. – С. 25–115.

Р. А. Коца,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел истории украинского языка и ономастики*

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ДРЕВНЕУКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье осуществлен семантический и структурный анализ собственно сложных прилагательных, обнаруженных в памятниках древнеукраинского языка XI – XIII вв. Выяснена семантика таких производных, описаны основные структурные модели, определено их происхождение, пути заимствования и процесс адаптации в древнеукраинском языке.

Ключевые слова: композиты-прилагательные, чистое сложение, семантика, словообразовательный тип, древнеукраинский язык.

R. O. Kotsa,

*The NAS Institute of the Ukrainian Language,
History Ukrainian Language and Onomastics Department*

THE SEMANTIC AND STRUCTURAL CHARACTERISTIC OF COMPOUND ADJECTIVES OF THE OLD UKRAINIAN LANGUAGE

The semantic and structural analysis of the compound adjectives fixed in Ukrainian monuments of the 11-13th centuries is performed in this article. The semantics and the main structural types of such derivatives are described. The features of their origin, waves of borrowing and adaptation in the old Ukrainian language are determined.

Actually compound adjectives in the Old Ukrainian language executed such semantic functions: 1) intensify the value of positive sign (blaho-, dobro-, vse-, vele-); 2) reinforce the value of negative sign (blaho-, zlo-, vse-); 3) indicate the degree of expression of a sign (velyko-, vysoko-, mnoho-, malo-, try- / tre-). In the role of the first component of such derivatives could act as bases nominal parts of speech (noun, pronoun, numeral), which in the Old Ukrainian language assimilated, lost their original meaning and turned into a kind of prefixoids modifiers. Such derivatives were created according to the Church Slavonic word-formative models, while expanding a word-formative base, and thus structural features.

Key words: compound adjectives, composition, semantics, word-formative type, old Ukrainian language.